

Козинець О.Г., к.і.н., доцент, зав. кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права юридичного факультету ННІ права і соціальних технологій ЧНТУ

ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СЕРБІЇ

У багатомілітній історії сербського народу існувало безліч трагічних подій і моментів, коли на чашу ваг було поставлено його майбутнє. Для цього досить згадати турецьке завоювання Балканського півострова в середні віки, у результаті чого Сербія опинилася під османським гнітом; події початку ХХ ст., пов'язані з Першою світовою війною, коли на сербів обрушився могутній австро-німецький воєнний блок. У світлі цих подій особливу цікавість становить історія Сербії в ХІХ ст., яке стало часом докорінних змін, переходом від турецького рабства та гноблення до повної незалежності. Цей складний процес проходив у нерозривному зв'язку з європейськими міжнародними відносинами та політикою великих держав. Після досягнення статусу автономного князівства Сербія сама активно включається в європейську політику та дипломатію, стає повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Ще більш визначна роль належить Сербському князівству в балканських справах, коли серби очолюють визвольну боротьбу народів Балканського півострова з Османською імперією за національну незалежність.

Метою дослідження є основні етапи здобуття незалежності Сербією у ХІХ ст..

Так, у лютому 1804 р. розпочалося повстання проти засилля яничарів під проводом Георгія Петровича, відомого ще як Карагеоргій (1752-1817). На середину березня дев'ять із дванадцяти округів Белградського пашалику були повністю очищені від турків, великі міста - Белград, Смедерево, Пожаревац перебували в облозі повстанців. Сербі вимагали відновлення фірману 1794 р. Султанський уряд відмовився задовольнити ці вимоги, оскільки серби просили гарантії щодо умов перемир'я з боку однієї з великих європейських держав. Тоді повстанці звернулися за підтримкою до Відня та Петербурга. Хоча ні Габсбурги, ні Романови на той час надати збройної підтримки не могли (що пояснювалося тогочасним воєнним протистоянням з Наполеоном і небажанням дати політичний привід для франко-турецького союзу), серби почали діяти активніше. Після кількох перемог у серпні 1806 р. до Істамбула була надіслана делегація на чолі з Петромічко, яка домоглася надання Сербії внутрішньої автономії [7, с. 90-92].

10 червня 1807 р. між Росією та Сербією була підписана конвенція про створення військового союзу. Тим самим Сербія де-факто проголосила свою незалежність від Туреччини, яка на той час уже перебувала у стані війни з Росією. Сербська держава у 1804-1813 рр. спершу мала лише один орган управління. Ним була Скупщина, тобто збори повстанських ватажків. У вересні 1805 р. була створена перша державна установа Сербії - Урядова Рада Сербська. До неї увійшло 12 представників від кожного з округів. Головою ради був Матвій Ненадович. На Скупщині 1808 р. Карагеоргій проголосив себе спадковим господарем Сербії і почав управляти одночасно з Радою. В січні 1811 р. Урядова Рада провела свою реорганізацію: призначила 6 міністрів-опікунів із числа членів Ради, у віданні яких були різні галузі управління. Фактично ж влада в Сербії належала Карагеоргію [3, с. 143-145].

У 1812 р. Росія, обгрунтовано побоюючись вторгнення наполеонівських військ, поспішила укласти з Туреччиною Бухарестський мир (28 травня 1812 р.). Стаття 8 цього договору зобов'язувала Туреччину надати автономію сербам у межах Белградського пашалику. Переговори між Туреччиною і Сербією розпочалися аж на початку 1813 р. (сторони вичікували, чим закінчиться похід Наполеона на Москву). Влітку 1813 р. турки несподівано напали на Сербію, змусивши восени 1813 р. Карагеоргія та більшість його воєвод втекти до Австрії. Після придушення першого сербського повстання турки відновили залежність селян від поміщиків, примушуючи селян до панщини. Відповіддю стало повстання восени 1814 р. селян Чачакського округу під проводом воєводи Хаджі Продана. Виступ цей був жорстоко придушений, але вже наступного року повстанський рух відновився під керівництвом Мілоша Обреновича. На прохання сербів Росія розпочала дипломатичний тиск на Істамбул. Наслідком стала досягнута усна домовленість із султанським урядом, який визнав Обреновича верховним князем Сербії, регламентував платежі селян поміщикам-спахіяям і надасть сербам право участі в суді нарівні з турецькими чиновниками [1, с. 46 – 53].

Російсько-турецька війна 1828-1829 рр. завершилася перемогою Росії. За умовами Адріанопольського мирного договору 1829 р., Османська імперія зобов'язувалася у місячний термін надати автономію Сербії та повернути їй території, відторгнуті після придушення першого сербського повстання 1804-1813 рр. На основі Адріанопольського договору султан видав у серпні 1830 р. указ, за яким Сербія визнавалася самоуправлінським князівством під верховною владою султана зі спадковим князем Мілошем Обреновичем. Питання про щорічну данину та повернення відторгнутих територій передавалися на розгляд узгоджувальної російсько-турецької комісії. Скориставшись заворушеннями на спірній території, Мілош Обренович улітку 1833 р. приєднав її до Сербії. Новий султанський указ 1833 р. визначав кордони Сербського князівства (з включенням до його складу 6 раніше відторгнутих округів) та встановив чіткі розміри щорічної данини.

На цьому етапі розвитку Сербії політична й економічна влада в країні перебувала у руках т. зв. великашів - великих землевласників, чий маєтки були створені шляхом присвоєння чи скупки власності спахіїв. Серед

великашів було чимало провідників недавнього повстання. Великаші не мали достатніх засобів для обробки своїх земель капіталістичними методами і тому були змушені вести феодалне господарство [4, с. 83].

Мілош Обренович використав автономію Сербії для власних потреб: багато колишніх старійшин – учасників двох визвольних повстань були знищені або посаджені до в'язниці, убитий і Карагеоргій. Скупщина, членів якої Обренович призначав сам, покійно виконувала його волю. Вищий урядовий орган – Народна канцелярія перетворилася в особисту канцелярію диктатора. Самодержавна політика Обреновича викликала опір як селян, так і великашів. Під тиском останніх Обренович на Скупщині, скликаній у лютому 1835 р., був змушений погодитися на прийняття конституції. Але, скориставшись з того, що Туреччина, Росія і Австрія поставилися до прийняття конституції вороже, Обренович її у швидкому часі скасував.

У 1838 р. турецький уряд сам опублікував конституцію для Сербії, яка виявилася значно консервативнішою, ніж пропонує конституція 1835 р. Ця конституція не допускала скликання Скупщини, її не можна було змінювати або доповнювати без згоди султана. Вищим органом управління Сербією проголошувалася Рада з 17 членів, які обиралися довічно. Обренович спробував опиратися в введенню Конституції, яка обмежувала його самодержавну владу, але програв у цій боротьбі, був змушений у 1839 р. зректися престолу на користь свого сина і покинути країну. Реальна влада зосередилася в руках 17 великашів - членів Ради. Лідером уставобранителів (тобто «захисників конституції») був великаш Гарашанін.

У 1842 р. уставобранителі після вигнання з країни Михайла Обреновича передали владу у руки безвольного Олександра Карагеоргієвича (1842-1858). Більшість уставобранителів орієнтувалася у своїй зовнішній політиці на Туреччину та Австрію, в галузі внутрішньої – намагалася зберегти напівфеодалну форму ведення сільського господарства. На час Кримської війни, коли Росія була поставлена на коліна Францією, Англією та Туреччиною, внутрішні чвари в Сербії майже припинилися. Після поразки Росії у війні Паризький конгрес 1856 р. прийняв рішення про заміну російського протекторату над Сербією на спільний протекторат усіх європейських держав-учасниць Паризького договору. Коли стало зрозумілим, що загроза нової турецької окупації ліквідована, боротьба між князем і великашами знову загострилася і дійшла відкритої форми. Скориставшись змовою членів ради, Олександр Карагеоргій розігнав Раду, призначивши її нових членів [8, с. 112].

У жовтні 1858 р. був опублікований закон про скликання народної Скупщини. Її перше засідання відбулося в листопаді 1858 р. Прихильники династії Обреновичів об'єдналися з лібералами і домоглися усунення від влади Олександра Карагеоргієвича. Князем удруге був проголошений Мілош Обренович, а після його смерті, в 1860 р. – Михайло. Скупщина прийняла закон про її перетворення у постійно діючий орган законодавчої влади. Конституція ліквідувала олігархічну Раду 17-ти, проголосила свободу друку. Проте дуже швидко закон про скупщину був змінений - з органу законодавчого вона перетворювалася на дорадчий з правом зібрання раз на три роки. Правління Михайла Обреновича (1860-1868) ознаменувалося зміцненням князівської влади. Відновлена Рада 17-ти була перетворена в орган, залежний від князя. Йому ж були підпорядковані усі міністерства.

У травні 1868 р. Михайло Обренович був убитий групою змовників. Влада перейшла до рук його неповнолітнього племінника Мілана Обреновича (1868-1889). На час його неповноліття управління країною перебувало в руках регентів: Блазнаваца, Ристича та Гавриловича. Ліберали розробили проект нової сербської конституції, яка була прийнята Скупщиною в 1869 р. За цією конституцією Сербське князівство проголошувалося спадковою конституційною монархією. Законодавчу владу здійснювали спільно князь та Установча скупщина, яка скликала щорічно. Князеві належало право законодавчої ініціативи та остаточного затвердження законів. Він одноосібно призначав чверть усіх депутатів Скупщини. Конституція проголосила свободу друку, але не передбачала свободи союзів та зібрань [5, с. 67 - 83].

22 лютого 1882 р. Мілан проголосив Сербію королівством.

У 1888 р. в Сербії була прийнята Конституція, яка закріплювала буржуазний парламентаризм в Сербії. Сербське королівство оголошувалося спадковою конституційною монархією з народним представництвом. Скупщина отримала законодавчу ініціативу, право контролювати державний бюджет, була встановлена відповідальність міністрів перед парламентом. Конституція декларувала буржуазні права і свободи громадян, у тому числі свободу зібрань, свободу преси, скасовувала смертну кару за політичні злочини, хоча зберігався майновий ценз при виборах. Конституція носила демократичний характер і сприяла розвитку політичного життя [6, с. 9 - 14].

Попри всю непослідовність і коливання радикалів у своїй внутрішній і зовнішній політиці, вони були єдиною організованою силою, яка боролася проти абсолютизму та реакції, за встановлення буржуазної демократії. Радикали перебували при владі до 1892 р. За цей час було здійснено ряд заходів, що стосувалися внутрішньополітичних відносин, господарства, фінансів, освіти, армії і церковних справ. В області зовнішньої політики вони постаралися відновити дружні відносини з Росією. Сербський король Мілан 22 лютого 1889 р. зрікся престолу на користь 12-ти річного сина Олександра і покинув країну. До повноліття нового короля був призначений регентська рада трьох відданих династії осіб на чолі з В. Ристичем. У 1891 р. король Олександр в супроводі І. Ристича і Н. Пашича відвідав Петербург в знак глибокої поваги до Росії. 1 квітня 1893 р. за вказівкою батька король Олександр здійснив державний переворот і проголосив себе повнолітнім, взявши владу в свої руки. У 1894 р. Мілан повернувся до Сербії і став фактично співправителем сина. В країні знову був відновлений абсолютистський режим. Конституція 1888 р. була скасована і відновлена Конституція 1869 р. [2, с. 102 – 111].

Так, початок Східної кризи в 1875 р. і послаблення влади Османської імперії на Балканському півострові стало приводом до активізації зовнішньої політики Сербського князівства з метою одержання незалежності. Підсумком стала сербо - турецька війна 1876 р. Військові невдачі Сербії 1876 р. було компенсовано результатами

російсько-турецької війни 1877-1878 рр., коли перемога Російської імперії визначила незалежний статус Сербського князівства згідно Сан - Стефанського мирного договору, результати якого для сербів було підтверджено і на Берлінському конгресі великих держав 1878 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белов М.В. Первое сербское восстание 1804 – 1813 гг. и Россия. – М.: Наука, 1980 – 1983. – 160 с.
2. Донченко С. Й. Развитие сербской государственности и Россия. – М.: ИСБ РАН, 1996. – 423с.
3. Достян И.С. Борьба сербского народа против турецкого ига XV – начало XIX в. – М.: АН СССР, 1958. – 193 с.
4. Исламов Т.М. Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
5. Никифоров К.В. Сербия в середине XIX в. (Начало деятельности по объединению сербских земель). – М.: Институт славяноведения, 1995. – 184 с.
6. Павлюченко О.В. Россия и Сербии. 1888 – 1903. Дипломатические отношения, общественные связи. – К.: Наук. думка, 1987. – 207 с.
7. Чубарьян А.О. История Европы: В 8 т. Т. 3: От средневековья к новому времени (конец XV – первая половина XVII в.). – М.: Наука, 1993. – 246 с.
8. Яровий В. І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст. – К.: Либідь, 1996. – 416 с.